

MOENSIANA

nummer 10

september 2013

Petronella Moens en haar vaderlandse helden

een uitgave van

stichting
petronella
moens de Vriendin van 't Vaderland

Petronella Moens en haar vaderlandse helden.

Van de redactie

Moensiana, de jaarlijkse nieuwsbrief van de *Stichting Petronella Moens, De Vriendin van 't Vaderland* beleeft in 2013 zijn tiende jaargang. Met deze aflevering van *Moensiana*, gevuld met een viertal artikelen rond het thema 'Petronella Moens en haar vaderlandse helden', willen wij het tweede lustrum kleur geven.

Behalve de nieuwsberichten over Petronella Moens en het aan haar gewijde onderzoek, die u kunt terugvinden in de rubriek *Varia* aan het einde van deze nieuwsbrief, brengen wij een aantal artikelen waarin het gaat om de visie op helden als Hugo de Groot en de gebroeders De Witt, zoals Petronella Moens en haar goede vriend Adriaan Loosjes die in poëzie en proza verwoordden. Het herdenkingsjaar 1813 vormt een gereede aanleiding om de positie van Petronella Moens in dat jaar en in de woelige decennia daarvoor nader te bepalen. Waar stond Petronella in 1813 en hoe heeft zij in haar publicaties gereageerd op de jaren van revolutie en contra-revolutie?

Die laatste vragen komen aan de orde in de bijdrage van Ans Veltman. Zij laat zien hoe Petronella Moens in de jaren van de Bataafse Omwenteling haar plaats trachtte te vinden. Henk Nellen, kenner van Hugo de Groot bij uitstek, laat zijn licht schijnen over het boek *Hugo de Groot in zeven zangen* (1790) van Petronella Moens. Over *De Gebroeders De Witten* (1791) van Moens gaat de bijdrage van Peter Altena. Ook Adriaan Loosjes tijdgenoot en vriend van Petronella Moens, schreef over de zo beestachtig vermoorde broers, in zijn roman *Johan de Witt, raadpensionaris van Holland* (1805) en in een treurspel uit 1807. Frida van Til laat in haar bijdrage zien hoe Loosjes Johan de Witt zag.

Volgend jaar hopen wij een themanummer rond Moens en haar literaire vriendinnen te publiceren.

Veel leesplezier.

Peter Altena

Ans J. Veltman-van den Bos

Van Oranjeboom naar Vrijheidsboom

Ans J. Veltman-van den Bos

Ter gelegenheid van de komst van stadhouder Willem V naar Aardenburg vervaardigde Petronella Moens in 1785 een lofdicht in tien strofen op de Oranjarahel. Een decennium later zou de stadhouder door haar worden verguisd en bespot met dezelfde ijver en gloed waarmee zij hem daarvoor in Aardenburg welkom had geheten. Hoe heeft zij in korte tijd zo'n ommezwaai kunnen maken?¹

Vanwege haar visuele handicap was Moens afhankelijk van familie en vrienden, die haar voorlezen en op de hoogte hielden van de actuele gebeurtenissen. Een uitgebreide kennissenkring, aanvankelijk de rederijders uit Vlaanderen, later leden van de literaire genootschappen en persoonlijke vrienden, informeerde haar en gaf haar vervolgens de mogelijkheid het lezerspubliek te informeren.

Bernardus Bosch

Onder invloed van haar omgeving, met name die van de militante dominee Bernardus Bosch, schaarde zij zich achter de patriotten en wel de unitaristische vleugel. Uit het gedicht 'De Nederlandsche Vryheid aan Frankryk', in 1786 opgenomen in *Vaderlandsche Dichtproeven*², samen met haar literaire vriendin Adriana van Overstraten uit Bergen op Zoom, blijkt dat zij, net als de overige patriotten, veel heil van Frankrijk verwachtte:

De donderwolk dryft weg, terwyl mijn heilzon daagt,
ô Bloeiend Frankryk! dat ik thans met vlugge vingren,
Den zagt' olyvenkrans om myne Speer zie slingren;
Hoe klopt voor u het hart van Neêrlands vrye Maagd.[..]

Donder en bliksem, gutschend mensenbloed, de jonge dichtersessen schuwden geen enkel afgrijselijk beeld om hun afkeer van de dwingelanden (de stadhouder en zijn regenten) te schilderen. De uitgever van deze bundel was Adriaan Loosjes, die al vroeg in de carrière van Moens is terug te vinden.³

In brede kringen heerste ontevredenheid, gevoed door de houding van de stadhouder en de adel, die in de Republiek overigens bescheiden van omvang was. De regenten vormden een aristocratie, zij hadden zich losgemaakt van handel en nijverheid en bereidden hun zoons voor op een loopbaan in de politiek.

De voorouders van Petronella Moens, de Friese familie Lyklama à Nijeholt, behoorden niet tot de adellijke tak van de familie. Moens heeft zich altijd verzet tegen adel door geboorte en zij pleitte voor benoemingen op grond van verdienste. In een bijdrage aan het tijdschrift *De Menschevriend*⁴ spreekt zij van 'De waare adelstand'.

¹ In mijn *Petronella Moens. De Vriendin van 't Vaderland*, Nijmegen 2000 wordt uitgebreid ingegaan op het politieke landschap waarin Moens zich bevond tijdens haar debuut.

² Petronella Moens met A. van Overstraten, *Vaderlandsche Dichtproeven*, Haarlem. A. Loosjes Pzn. Ongepagineerd, 20 cm. Ex. UVA [Br.Zp10]/ PB Zeeland [1086C17]/ SB Haarlem [85D17].

³ Vergelijk de bijdrage van Frida van Til over Loosjes, in dit nummer van de *Moensiana*.

⁴ *De Menschevriend*, 1794, p. 313.

Tijdens de Orangistische restauratie (1787-1795) was het moeilijk om openlijk te ageren tegen de stadhouder en zijn partij. Veel patriotten waren naar Frankrijk uitgeweken, een mogelijkheid die voor de afhankelijke Moens niet in aanmerking kwam. De vurig bepleite vrijheid van drukpers was danig ingeperkt. Moens koos voorzichtig voor zangen die getuigden van haar sympathie voor staatslieden als de Amerikaanse generaal Washington en de Franse minister Necker, maar in bedekte termen.⁵

Historische helden

De dichterlijke verering van grote voorvaders bleek voor Petronella Moens een veilige manier om (impliciet) haar politieke statements te maken. Zo verheerlijkte zij in 1790 Hugo de Groot in zeven zangen,⁶ in 1791 gevolgd door *De Gebroeders de Witten*, een werk dat in 1792 een tweede uitgave beleefde,⁷ en tenslotte Johan van Oldenbarneveld, een werk verdeeld in acht zangen.⁸

Over de oude staatsman schreef Moens eerder de heldinnenbrief 'Brief van Jan van Oldenbarneveld, aan zijne echtgenooten en kinderen', waarvan wel vermoed is dat het een voorstudie was voor het epos uit 1792.⁹ Met *Johan van Oldenbarneveld* schaarde Petronella Moens zich in de rij van bewonderaars van de oude staatsman, die op zo smadelijke wijze door Prins Maurits werd veroordeeld. In het voorwoord meldt Moens: 'Na Hugo de Groot en de Gebroeders De Witt, nu Johan van Oldenbarneveld. In deze verlichte dagen de standvastige deugd.'

Laat Griekenland op een Phocion, Aristides en Socrates roemen, laat Engeland
Montrose en andere helden te berde brengen, Nederland kan glorie dragen op De
Groot, De Witt en Barneveld.

Vriend van waare Vrijheid, van koene Deugd, onschuldig offer der Heerschezucht. Heb
ik gedwaald, dan is mij door de voornaamste mannen een valsch origineel geleverd.

Zij vraagt om begrip voor 'drukfeilen, - mijn vriend, die de copij voor mij heeft afgeschreven, moest de naziening een ander vertrouwen.' Zij verwacht dat men geduld zal oefenen met 'eene Zangeres, die het zich een voorrecht rekent, van zulke verheven kunsttrechten (bij wien het haar niet gebeuren mag dagelijks ter school te gaan) leerzame lessen en vriendelijke onderrigtingen te ontvangen'.¹⁰

Ik zing de zege van vermoorden Barneveld
Gekruiste Glorie-vorst! onschuldig doorgemarteld,
Tot heil van Adams kroost, veragt, getergd, vermoord,

⁵P. Moens & A. van Overstraten. *Dichterlijke Mengelingen*, p. 100-101, Utrecht, G.T. van Paddenburg en Zoon, 8°, V + 254 p. met platen, Ex. RUN [475C95]/SB Haarlem [85D18].

⁶*Hugo de Groot, in zeven zangen*, 1790 Amsterdam, Johan Allart. Henk Nellen belicht in deze *Moensiana* de heldenzang die Moens wijdde aan Hugo de Groot, een werk dat in een diplomatische uitgave is te lezen op DBNL (Digitale Bibliotheek Nederlandse Letterkunde).

⁷*De Gebroeders De Witten*, 1791 Utrecht, G. T. van Paddenburg en Zn. Ex. KB [842E9] / SB Haarlem uitgave 1792 [85D7]. Uitgave 1792 UL [1105E17]. Handschrift Gemeente-archief Bergen op Zoom. 70 pagina's. In deze *Moensiana* schrijft Peter Altena over dit werk.

⁸*Johan van Oldenbarneveld, 8 zangen*, 1792 Utrecht, G.T. van Paddenburg en Zn./Zaltbommel J.Noman. 2 + 344 pagina's. Ex. KB [842E25], UBN [475C96], PB Zeeland [1089A11], SB Haarlem [85D8].

⁹Olga van Marion, *Heldinnenbrieven.Ovidius' Heroïdes in Nederland*, Nijmegen 2005, p. 290.

¹⁰*Johan van Oldenbarneveld*, voorwoord. P. III en IV.

Ook om den voet van 't kruis heeft zieledwang gedarteld;
Dan, in uw hartebloed, is 't vuur der wraak versmoord.-

Bernardus Bosch, predikant, laatstelijk te Diemen, in 1792 woonachtig in Bergen op Zoom, levert een gedicht in tien strofen als aanbeveling op het werk van zijn vriendin Petronella Moens, op den 23 van zomermaand 1792. De laatste strofe luidt als volgt:

Maar zacht! ... wie spreekt die grootsche toonen
Ter eer van trouwen Barneveld?
Tirannen – Vorsten – Bato's zoonen!
Hoor 't loflied voor dien Vrijheidsheld!
Dat 's Moens – dat wonder Gods op aarde!
Wier citer zelfs een Godheid snaarde: -
De zaalge Barneveld daalde op haar klanken neer
Hij laat haar lied zo hemelsch hooren,
Dat Maurits bloost voor englenchooren: -
Zo zegeviert mijn held – hij geeft zijn Zangster eer.

Ook haar toenmalige moederlijke vriendin, Rebekka Dresselaar geb. Ooremans gaf haar zegen aan het gedicht van Moens:

Moens! 't Is niets het licht te derven
Niets voor u, die alles ziet, (...).¹¹

Zij benadrukt hiermee het lichamelijk gebrek van Moens, haar slechthoofdigheid, die volgens velen leidt tot een vorm van geestelijke helderhoofdigheid.

Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap.

Dan klinkt in 1795 alom de leus: Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap. Een gloriejaar breekt aan voor de patriotten en de toon van de geschriften van Moens en Bosch raakt aan het pathetische. In 1795 bejubelt zij de Fransen, in artikelen en gedichten, o.a. in het tijdschrift *De Menschenvriend*¹² en later in haar eigen tijdschrift *De Vriendin van 't Vaderland*.¹³ Maar de teleurstelling over de harde realiteit, het vertragende proces van de Nieuwe Constitutie en de houding van veel patriotten, doet haar inzien dat het paradijs op aarde nog niet is aangebroken. De gebeurtenissen in Frankrijk, opkomst en ondergang van Napoleon laten haar inzien dat er tussen ideaal en realiteit in de politieke wereld nog een diepe afgrond gaapt.

Intussen is de vriendschap tussen Bernardus Bosch en Petronella Moens danig bekoeld, nadat Bosch haar manuscript onder zijn naam bij de uitgever had gebracht. Zij wachtte tevergeefs op haar honorarium....

Slechts enkele politiekgetinte publicaties volgen. In 1800 beschrijft zij 'De woeste aanval en schandelijke aftocht der Britten en Russen op en van den Bataafschen grond in

¹¹ Idem, p. 12.

¹² *De Menschenvriend* 1788-1798 Martinus de Bruijn, Amsterdam. Deels 1793-1795 met Bernardus Bosch, 1796-1798 alleen.

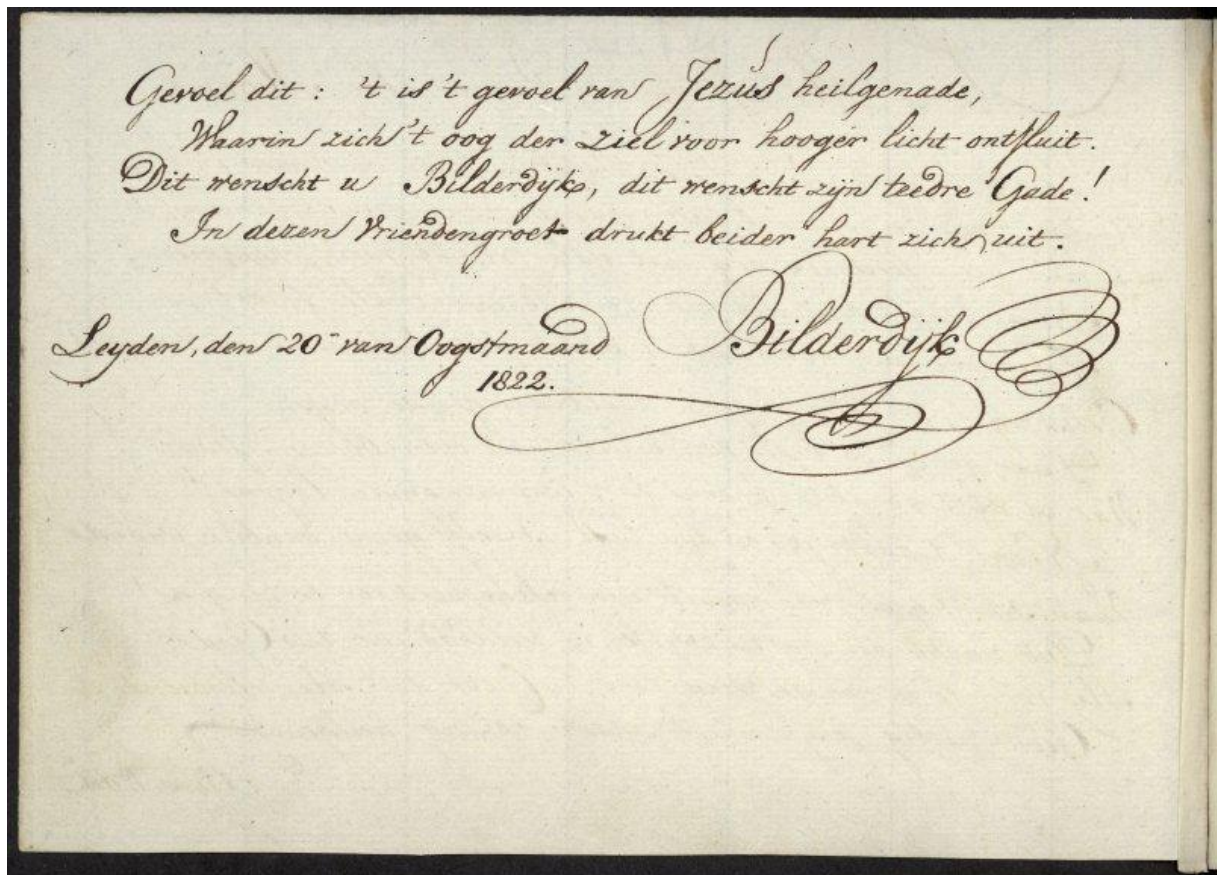
¹³ *De Vriendin van 't Vaderland* 1798-1799 Martinus de Bruijn, Amsterdam.

1799' In twee zangen.¹⁴ In 1802 verschijnt een boek van 92 pagina's *Bespiegelingen over Europa, in de agttiende eeuw, in vier zangen*.¹⁵ De resignatie volgt al spoedig en Moens verlaat het politieke landschap door zich vooral te wijden aan jeugdliteratuur.

Paradijs op aarde

Toch blijft zij dromen van een paradijselijke maatschappij. In 1817 verschijnt haar exotisch-utopistische roman *Aardenburg, of de onbekende volksplanting in Zuid-Amerika*,¹⁶ waarin zij een ideale, maar mogelijke maatschappij schetst, gevestigd in een nieuwe wereld, die in veel opzichten verschilt van het verdorven Europa.¹⁷

In 1813 schaart zij zich, als oprechte vriendin van het vaderland in het koor van de jubelende vaderlandslievende zangers met haar gedicht 'Bij de Verlossing van mijn dierbaar Vaderland'¹⁸, maar in 1822 heeft zij teleurgesteld en pragmatisch als zovelen in die tijd, de Vrijheidsboom verwisseld voor de Oranjeboom. De Oranjegezinde Bilderdijs kunnen in 1822 rustig in haar Vriendenrol schrijven.¹⁹

¹⁴ 's-Gravenhage, Sneijders en van Thienen, 1800.

¹⁵ Haarlem, Loosjes. 1802

¹⁶ In 2001 in een bewerkte versie met inleiding en commentaar door Ans J. Veltman en Jan de Vet uitgegeven bij Amsterdam University Press.

¹⁷ Petronella Moens, *Aardenburg of de onbekende volk[s]planting in Zuid-Amerika*, 1816, Haarlem bij François Bohn; 1817 Amsterdam, J. Radink.

¹⁸ 'Bij de verlossing van mijn dierbaar vaderland', 1813, hs. KB [nr. 131C29] 12 p.

¹⁹ Ans J. Veltman-van den Bos & Jan de Vet, *Par Amitié*, Nijmegen 2009, p. 317-321.

Een laatste publicatie met politieke lading vinden we in 1830, als zij onze zuiderburen beschimpt in een fel gedicht bij de scheiding tussen Noord en Zuid.²⁰

Het zoeken naar eenheid, rust en orde voert de boventoon in het politiek getinte werk van Moens en haar vriendenkring. Haar gevoelens voor het Oranjehuis passen zich aan bij het politiek getij. Haar biografen, Willem Warnsinck en Johannes Decker Zimmerman doen in 1843 haar politieke werk af als kaf, uit een tijd van 'algemeene vrijheidskoorts van 1795' waarmee de wind vrijelijk mag spelen.²¹

²⁰ *Uitboezeming aan mijn geliefd vaderland [...]*, Haarlem 1830, pamflet 26078.

²¹ W.H. Warnsinck & J. Decker Zimmerman, *Petronella Moens*, Amsterdam 1843, p.43.

***‘Omringt niet wreed verdriet ons op deez wentlende aard?’
Petronella Moens over Hugo de Groot¹***

Henk Nellen

Het in 1790 door Johannes Allart te Amsterdam gepubliceerde dichtwerk *Hugo de Groot, in zeven zangen*, vergt van de eenentwintigste-eeuwse lezer enig geduld en doorzettingsvermogen: duizenden versregels in een soms ontoegankelijk, hoogdravend Nederlands schrikken af, maar toch geloof ik dat de auteur, Petronella Moens, veel te bieden heeft als het erom gaat te bepalen wat een geletterd publiek omstreeks 1800 nog in de historische figuur van Hugo de Groot kon boeien: een leven in dienst van de strijd voor de vrijheid. Over de inhoud van Grotius’ vrijheidsidealen wordt echter niet veel informatie verschaft. Wel blijkt voortdurend dat de held door politieke tegenstanders gedwarsboemd

¹ Deze voorlopige impressie is het resultaat van een lezing van grote gedeelten uit Petronella Moens’ gedicht over Hugo de Groot. Haar werk verdient een precieze identificatie van haar bronnen en een analyse van de manier waarop zij uit die bronnen selecteerde om haar versie van De Groots leven voor het voetlicht te brengen. Het citaat in de titel is te vinden op p. 263.

werd. In haar 'dichtschildrij' (p. 5) volgt Moens in grote trekken de chronologische lijn van Grotius' leven, zonder dat zij diep op de politieke en intellectuele context ingaat. Natuurlijk worden de vrijheidsoorlog tegen Spanje, de godsdiensttwisten tijdens de Bestandsjaren en de Frans-Zweedse strijd tegen de Habsburgse dominantie vermeld, maar dit geschiedt alleen in vage, algemene aanduidingen. Natuurlijk figureert Grotius als de internationaal vermaarde geleerde, maar die kwalificatie krijgt in de vele vlekkeloze alexandrijnen van Moens' gedicht geen uitwerking. Daarentegen wordt een allesoverheersende plaats toegekend aan de huwelijksrelatie, het gezinsleven en allerlei persoonlijke wederwaardigheden in De Groots bewogen loopbaan. Daarbij vallen drie dingen het meest op.

Allereerst moet worden gezegd dat Hugo de Groot, zijn echtgenote Maria van Reigersberch, hun kinderen en andere tot hun kring behorende hoofdfiguren, zoals de geleerde Petrus Scriverius en de Zweedse kanselier Axel Oxenstierna, eendimensionale types zijn wier karakters geen diepte, gelaagdheid of rafelige randjes kennen. Alleen hun deugdzaamheid komt naar voren en deze blijft ondanks het constante drijven van de oppermachtige tegenstanders haar nobele rol vervullen. Of De Groot zelf schuld aan zijn veroordeling, verguizing en ballingschap had blijft onbesproken. De rol van Maria als echtgenote en moeder kent eveneens een hagiografische benadering: zij wordt verheven tot een onberispelijk voorbeeld van huwelijkse trouw en toewijding. Het gedicht van Moens zal niet weinig hebben bijgedragen tot de reputatie van de ferme, geëmancipeerde vrouw die Maria – ook op grond van de van haar bewaard gebleven brieven – in de loop van de negentiende en twintigste eeuw steeds meer toebedeeld werd. Het valt op dat het Moens vooral gaat om een beschrijving van de hevige gemoedsaandoeningen van haar hoofdpersonen die onder de tegenslagen in de loopbaan van De Groot al evenzeer te lijden hadden als de grote man zelf. De Groot kreeg het zwaar te verduren en zijn omgeving leed met hem mee. Illustratief zijn de dichtregels waarin Maria, in het voetspoor van haar in de klassieken doorknede echtgenoot het verlies van haar gelijknamige dochter († 16 maart 1635) op stoïcijnse wijze betreurt (p. 263):

... 'k Zie Maria thans bedaard,
Het koud verbleekte lijk aan d'engen boezem knellen:
Rust (zegt zij), 't is genoeg, mijn dierbre was bereid:
Hier was haar' kring voltooid: God! 'k voel mijn' boezem zwellen,
Ik zoogde een burgeres gevormd voor de eeuwigheid:
Verheven Godsdienst! schoon Natuur haar tedre banden
Voelt scheuren, gij verheft de ziel ver boven 't stof,
En doet haar schreiend in 't gewest der blijdschap landen,
De wanhoop vloek' haar lot, de Deugd zingt Godes lof.

In de tweede plaats legt de dichteres veel nadruk op de rol van de vrouwen in het leven van Hugo de Groot. Niet alleen het optreden van Maria van Reigersberch als een 'stoflijke engel' wordt belicht, maar ook andere vrouwen krijgen veel positieve aandacht. Dat is vooral het geval in de bekende episode van de ontsnapping uit Loevestein, toen drie vrouwen in hechte samenwerking zorgden voor een spectaculaire omslag in het leven van hun held: op de eerste plaats natuurlijk Maria, die de list met de kist bedacht, de operatie leidde en in Loevestein moest achterblijven als gemakkelijke prooi voor de wraakzucht van de vijanden van haar man; vervolgens de dienstmaagd Elsje van Houweningen, die de kist

met de kostbare lading vanuit de Loevesteinse cel naar Gorinchem loodste terwijl zij met gevatheid de achterdocht van de bewakers wegnam ('boeken hebben geest en leven') (p. 142); en ten slotte de Gorcumse koopmansvrouw Johanna van Erp, zuster van de Leidse oriëntalist Thomas Erpenius, voor wie Grotius op Loevestein begonnen was aan een uitgebreid commentaar op de Evangelieën dat als toevoeging moest dienen voor een polyglot, een veeltalige editie van de Bijbeltekst. Dankzij de kordate Johanna van Erp wist De Groot zonder problemen naar de Zuidelijke Nederlanden uit te wijken.

Ook aan de omgang van de ouders met de kinderen wordt veel aandacht besteed. Steeds gaat Moens diep in op het innerlijk zielenleven van de hoofdrolspelers. Hun gevoelens geeft zij vaak weer in uitvoerige dialogen. Het gaat haar om de manier waarop zij de ontberingen en eenzaamheid van de detentie op Loevestein of de Franse ballingschap ondergingen en persoonlijk aanvaardden. Een roerende episode is het overlijden op het slot van de echtgenote van Rombout Hogerbeets, De Groots medegevangene. Hogerbeets werd verplicht het stoffelijk overschot nog enkele dagen op zijn kamer te houden, omdat hoofdcipier Jacob Prouninck van Deventer, 'de wreede slotvoogd, wars van menselijk mededoogen' (p. 101), van de Staten-Generaal eerst toestemming voor overbrenging naar een laatste rustplaats wilde verkrijgen. Grotius schreef een veertien-regelig Neolatijs gedicht waarin hij Hillegonda Wentzens huwelijksrouw prijst: tegen haar wil had zij haar man in gevangenschap moeten achterlaten: 'daardoor maakt u het voor mij droevig te sterven ('facis tu mihi triste mori'). Moens voert Wentzen op dezelfde manier op, maar nu zegt de overledene dat zij in de hemel de komst van haar man zal afwachten. Moens voegt vervolgens ook een aantal regels toe waarin Hogerbeets op deze klaagzang antwoordt (p. 98-100).

Op allerlei manieren maakte Moens duidelijk dat Hugo de Groot onder het strenge regiem op Loevestein gebukt ging en later in ballingschap opnieuw met veel tegenslagen te kampen had. Dat blijkt bijvoorbeeld wanneer Moens verhaalt van de diplomaat en trouwe patroon van De Groot, Benjamin Aubéry du Maurier. Hij schreef aan Hugo dat zijn vrouw was gestorven, maar dit doodsbericht werd voor de gevangene achtergehouden, zodat hij niet in staat was meteen te reageren en op de buitenwereld de indruk maakte tegen de epistolaire etiquette te zondigen (p. 94). De sterfgevallen die Grotius' huiselijke leven verstoorden, hadden Moens speciale belangstelling, want zij verhaalt ook uitgebreid van het overlijden van Erik Brorsson Rålamb (16 mei 1635), een verwant van Oxenstierna, ten huize van De Groot. Op dat moment woonde deze in Parijs, waar hij de Zweedse koningin Christina als ambassadeur diende. Moens grijpt de gelegenheid aan om een heimelijke liefdesrelatie tussen de Zweedse gast en een katholieke hartsvriendin van Grotius' dochter Cornelia, Henriette, te beschrijven, een verwikkeling die naar alle waarschijnlijkheid helemaal aan de fantasie van de dichteres ontsproten is. Cornelia stimuleerde de liaison ('Kom volgen wij die drift, de Godheid wraakt dit niet'), maar de godsdienst vormde voor beide geliefden een ernstig beletsel (p. 266):

Nooit duldt zijn fier geslacht, dat hij aan min zal denken,
Die gloeit voor haar, die aan de misaltaaren knielt;
Henriette mag haar hand nooit aan een' minnaar schenken,
Door heilige eerbied voor der kettren leer beziel.

Toen de arme Brorsson Grotius in vertrouwen nam, beklagde die het lot van de zieke edelman: hoe was het mogelijk, meende Grotius, dat het zoetste genot dat er voor

stervelingen was weggelegd, de tedere, zuivere liefde, op dit verflauwende hart als een moordpijl inwerkte? Brorsson bezwoer dat zijn liefde zuiver was en daarop stond de huisheer genadiglijk toe dat Henriette voor het ziekbed werd geleid. Het slot van de sterfscène is heel melodramatisch (p. 267):

Henriette, ik sterf! Ô, dood! 'k voel niets, gij dooft mijn smart.
Zijn stem verliest zig in 't naar adem hijgend snikjen;
Zij sluit zijn scheemrig oog, hij lacht haar minzaam aan,
Haar naam zweeft op zijn tong, zijn hart blijft 't laatste tikjen,
Daar 't in Gods liefde rust, voor zijn Henriette slaan.

Op de derde plaats valt op dat Moens weliswaar gericht was op een geromantiseerde beschrijving van het gevoelsleven van haar hoofdpersonen, maar zich niettemin veel moeite gaf door verwerking van praktische details het levensverhaal reliëf te geven. Terwijl De Groot's betekenis als staatsman-geleerde steeds op de achtergrond blijft en op zijn werken nauwelijks, hooguit heel kort, zonder ook maar het geringste detail over hun inhoud, wordt ingegaan, geeft de schrijfster zich anderzijds veel moeite uit de beschikbare literatuur biografische details bijeen te brengen die de psychologie van haar figuren omlijsten en inkleuren. Het is moeilijk te bepalen waar zij haar gegevens vandaan haalde. In ieder geval putte zij uit de talrijke succesverhalen, legendes en roddels die tot de folklore van de in 1619 uitgeschakelde remonstrantse partij behoorden. Heel luguber is het verhaal waarvan de eerste versie mij bekend is uit een brief van Grotius' mentor Johannes Wtenbogaert.² Uit betrouwbare bron had de predikant vernomen dat stadhouder Maurits op zijn sterfbed een hoofd – kennelijk dat van Oldenbarnevelt – tussen zijn benen zag liggen. In een lange 'monologue intérieur', toegedicht aan Maurits, beschrijft Moens de controverse tussen stadhouder en landsadvocaat. Daarin komt als symbool van de wroeging die Maurits over de terechtstelling van zijn vroegere vertrouwensman en patroon voelde, het hoofd weer opdoemen, nu in een wat eerder periode geplaatst, nadat de terechtstelling en de Dordtse Synode het pleit in het voordeel van de stadhouder hadden beslecht (p. 64-65):

Mijn God! 'k zie Barneveld! voor 't treffend zwaard geboogen,
Hoe grimt mij 't gaapend hoofd met tuimelende oogen aan! -
Vlucht, wreed bebloede schim!

Zo wordt ook Petrus Scriverius geciteerd met een uitgebreide lofzang op Grotius (p. 80-84), maar het is me niet gelukt te achterhalen uit welke bron de dichteres haar informatie heeft geput. Scriverius was de man die met gevaar voor de eigen comfortabele positie als gefortuneerd privégeleerde zijn gevangen vriend heimelijk van nieuws over de voortgang van zijn proces voorzag, op een moment dat hij nog in Den Haag in detentie werd gehouden.

Petronella Moens is dus goed bekend met de meest saillante anekdotiek uit Grotius' biografie. Grotius was na zijn ontsnapping snel uitgegroeid tot een icoon van de staatsgezinde en liberaal-godsdienstige burgerij in de Republiek en zijn overlijden in 1645, op terugreis vanuit Zweden, maakte aan die status zeker geen einde, integendeel. De anekdoten rond zijn persoon verspreidden zich in geschriften als de *Mémoires* van Louis Aubéry du Maurier (1680), Gerard Brandts *Historie der Reformatie* (1671-1704) en bovenal

² Grotius, *Briefwisseling* II, no. 1043, dd. 26 december 1625; vgl. Gerard Brandt, *Historie der rechtspleging, gehouden in de jaeren 1618 en 1619*, Rotterdam 1708, p. 198-199.

de tweedelige biografie van Caspar Brandt en Adriaen van Cattenburgh, *Historie van het leven des heeren Huig de Groot* (1727), waar natuurlijk van het ontsnapingsverhaal veel werk wordt gemaakt. Moens geeft soms korte verklarende noten, maar zij licht de lezer niet over de bronnen van haar achtergrondkennis in. Aardig is het detail dat Johanna van Erp de vluchteling in een metselaarspakje op weg hielp om via Waalwijk naar Antwerpen te verreizen; ter verdere vermommings bemorste zij de tere, blanke (want eeltloze) handen van de vluchteling met ruwe kalk (p. 146). Een ander treffend voorbeeld van Moens' gerichtheid op pakkende anekdotes is de vaak gememoreerde episode van Grotius' tijdelijke terugkeer uit ballingschap die in 1631 plaatsvond. In een brief aan Johannes Wtenbogaert meldt hij dat hij in Rotterdam de openbaarheid niet had geschuwd, ofschoon zijn vijanden hem brandmerkten als een tot levenslang veroordeelde balling die zonder toestemming in het vaderland was teruggekeerd.³ Zijn eerste 'uittocht' ter plaatse was een inspectie van het Erasmusbeeld, waarvan hij de oprichting als stadspensionaris nog bevorderd had (p. 249):

Hoe kan hem 't grootsch metaal tot statige eerbied wekken,
Uw beeld, ô Dezideer! was 't dat zijn ziel bewoog,
Erkenntnis gloeit in 't hart van mijn' verheeven Christen,
Dit (zegt hij) strekt tot eer van 't kooprijk Rotterdam,
't Waardeert verstand en deugd, het wraakt religietwisten,
Doof, liefdrijk God! alom de gloende tweedrachts vlam!

Het gedicht volgt de gang van Grotius' levensverhaal en sluit af met een nogal bleke apotheose: na zijn overlijden in Rostock wordt hij te Delft begraven, om daar zijn herrijzenis op de laatste dag af te wachten. Van zijn mislukte carrière in de diplomatie wordt met geen woord gerept. Bij het veronderstelde einddoel van zijn laatste reis, de Nederlandse Republiek, waar hij nog steeds onwelkom was, worden geen vraagtekens geplaatst, alsof met deze terugkeer alle problemen automatisch zouden zijn opgelost. Als geleerde had hij zich wereldfaam verworven en ook met zijn diplomatieke loopbaan was het goed afgelopen, want hij kon het zich permitteren een aanbod van Christina naast zich neer te leggen, hoezeer de koningin hem ook prees (p. 271):

Uw Godgeleerdheid houdt mijn aandacht opgetoogen,
Gij toont mijn oog den glans van 't vaak beneveld recht,
Uw Dichtkunst voert mijn ziel door lucht en wolkenboogen,
Al wat gij schrijft heb ik mijne eerbied toegezegd;
Uw reine vriendschap moet mijn tedre jeugd belommren;
De Groot! gij ziet in mij een jonge hartvriendin;
Leef hier met Gade en Kroost; geen zorg moete u bekommren;
Vertrouw u vrij en blij aan Zweedens Koningin!

Grotius sloeg het aanbod beleefd af, want de liefde voor het oude vaderland was hem veel meer waard. Al met al is het verbazingwekkend dat Moens het levensverhaal van Hugo de Groot niet in het kader van de laat achttiende-eeuwse politieke problematiek plaatst. Ook de allesbepalende thema's van Grotius' laatste levensfase, zijn definitieve breuk met het vaderland en de openlijke toenadering tot Rome in het kader van zijn levenslange strijd voor de eenheid der christelijke kerken, blijven totaal onbesproken. De Groot figureert in het

³ Grotius, *Briefwisseling* V, no. 1735, dd. 26 januari 1632.

gedicht als de kampioen van de vrijheid, zeker, maar de wijze waarop hij voor zijn vrijheidsidealen was opgekomen en zijn politiek-godsdienstige doeleinden die hem uiteindelijk ballingschap hadden opgeleverd, blijven achter een waas verscholen. Hij functioneert alleen als slachtoffer van zijn idealen. Het is wel duidelijk dat deze opzet de dichteres het best in staat stelde de persoonlijke lotgevallen van het gezin en vooral de rol van Maria daarin voor het voetlicht te halen.

Tranen en bloemen van een maagd.

Bij het graf van twee ‘vermoorde braaven’ in Petronella Moens’ De Gebroeders De Witten (1791)

Peter Altena

In 1791 verscheen in Utrecht, bij de uitgeverij G.T. van Paddenburg en Zoon, een tekst waarvan de namen van uitgever, auteur en hoofdpersonen controverserig bleefden: het ging om *De gebroeders De Witten* door P. Moens.¹

De aloude orde, die zo wreed verstoord was door de patriottenrevolutie, leek in 1787 met de inval van de Pruisen hersteld, maar zelfs de onnozelste aanhangers van de stadhouder vreesden wel beter. De grootste bedreiging van de rust ging niet uit van de vele patriotten die een veilig heenkomen hadden gezocht in Noord-Frankrijk, maar van de minstens zo velen die voor een ‘innere Emigratie’ hadden gekozen en min of meer in het geheim aan de onttakeling van het ‘ancien regime’ werkten. De Utrechtse uitgever Van Paddenburg die in de patriottentijd gedurende jaren had getekend voor de uitgave van hét invloedrijkste patriotse blad, *De Post van den Neder-Rhijn*, was in het vaderland gebleven en hechtte zijn naam aan een boek waarin Johan en Cornelis de Witt herleefden.²

De herinnering aan de gebroeders De Witt was niet waarde vrij. Om de reputatie van de vermoorde broers was in 1757 een heuse pennenstrijd uitgebroken, die door Pieter Geyl, de historiograaf van die strijd, de Wittenoorlog is genoemd.³ Een van de welsprekendste bijdragen aan die oorlog was het gedicht *Ad Manes Violatos Jani Wittii*, een gedicht van Petrus Burmannus Secundus. In Nederlandse vertaling luidde de titel: *Aan de geschonden Gedagtenisse van Joan de Witt, Eertyds Voorstander en Slagtoffer der Batavische Vryheid*.⁴

Ook in de patriottentijd waren de broers aanwezig in het politiek debat. Volgens Jaap de Haan, die in 2005 over de beeldvorming van Johan de Witt in de revolutietijd (1757-1840) schreef, was de aanleiding voor het oprakelen van het lot van de gebroeders de Witt het zogenaamde poortincident van 17 maart 1786. De relletjes in Den Haag die dag werden volgens De Haan door *De Post* ‘opgeklopt totdat ze de vergelijking met de lynchpartij van Johan en Cornelis de Witt konden doorstaan’. In het werk van Gerrit Paape ontbreekt volgens De Haan sympathie met Johan de Witt als politicus, maar beperkt zijn aandacht zich tot het martelaarschap van de broers. Dat martelaarschap maakte de kwade bedoelingen van de stadhouder zichtbaar. De Haan vermoedt dat de radicalisering van de patriottenbeweging in 1785, toen er door patriotten in eigen kring een aristocratencomplot

¹ P. Moens, *De Gebroeders De Witten*, Utrecht, G.T. van Paddenburg en Zoon 1791. Gebruikt ex. EDBO (=UBL 1105 E 17). In het gemeentearchief Bergen op Zoom bevindt zich een handschrift *Gebroeders de Witten*, op 1792 gedateerd. Dit gegeven ontleen ik aan: Ans J. Veltman-van den Bos, *Petronella Moens (1762-1843). De Vriendin van 't Vaderland*, Nijmegen p. 477. Vergelijking tussen de gedrukte en de geschreven tekst heb ik niet verricht. Evenmin heb ik de herdruk van 1792 in mijn beschouwing betrokken.

² P.J.H.M. Theeuwen, *Pieter 't Hoen en De Post van den Neder-Rhijn (1781-1787)*, Hilversum 2002, p. 589-592

³ P. Geyl, ‘De Witten-oorlog, een pennenstrijd in 1757’, in: id., *Pennenstrijd over staat en historie*, Groningen 1971, p. 130-273.

⁴ Philalethes Batavus [=Petrus Burmannus Secundus], *Ad Manes Violatos Jani Wittii// Aan de geschonden Gedagtenisse van Joan de Witt, Eertyds Voorstander en Slagtoffer der Batavische Vryheid*, 1757.

werd ‘ontmaskerd’, de geestdrift voor de evidente aristocraat De Witt tot een nulpunt daalde.⁵

En de reputatie van de schrijfster? Zij was ooit een aanhanger van de stadhouder geweest, maar die voorkeur was allengs omgeslagen in afkeer. Werde het Petronella Moens toegestaan om in Utrecht, bij een op zijn minst verdachte uitgever, werk uit te geven waarin slachtoffers van de Oranjes verheerlijkt werden? Ik kan me niet aan de indruk onttrekken dat Moens door haar blindheid meer mocht dan anderen: het werd háár toegestaan om staatsgezinde helden als de gebroeders De Witt te gedenken.

Eerste indruk

Over *De gebroeders De Witten* is niet heel veel geschreven. Het werk wordt weliswaar een aantal maal genoemd in de grote Moens-monografie van Ans Veltman, maar een analyse van het werk biedt zij niet.⁶ Daar is veel begrip voor op te brengen: de omvang van Moens’ oeuvre verplicht tot keuzes. En daarbij: een toonbeeld van helderheid is *De gebroeders De Witten* niet, de samenhang geeft zich slechts moeizaam prijs. De wonderlijke contaminatie in de titel – je zou verwachten: de gebroeders De Witt of De De Witten, maar niet dit – is daarbij een ontmoedigende voorbode van de verhaspeling van de namen van de gebroeders in de tekst: soms heten ze De Witt en dan weer De Witte, alsof de herinnering aan de literaire landverrader Jacob Eduard de Witte de schrijfster nu en dan in de weg zat. Dat maakt geen goede eerste indruk. In het artikel van De Haan over de beeldvorming van Johan de Witt blijft het werk van Moens onbesproken, zoals trouwens bij hem de periode 1787-1794 geheel onbeschreven blijft. Reden te meer om aan *De gebroeders De Witten* wat nadere aandacht te schenken.

Het zo suspect ogend boek telt behoudens het voorwerk 70 bladzijden. Dat voorwerk is een opdracht ‘Aan de Vrijheid’ en bestaat uit zes pagina’s verzen. De hoofdtekst is opgedeeld in vier ‘zangen’, al wordt door de running title ‘Vijfde zang’ op de bladzijden 65, 67 en 69 ten onrechte de indruk gewekt dat de tekst uit méér dan vier zangen bestaat. Geen van de bladzijden in de ‘Vierde zang’ heeft een custode die een ‘Vijfde zang’ belooft.⁷ De ‘zangen’ bestaan alle uit tienregelige strofen.

Titelpagina en voorwerk geven geen uitsluitsel over het genre van het gedicht, maar het heeft er alle schijn van dat de tekst aanleunt tegen het genre van het heldenepos. De regels voor het heldenepos waren tegen het eind van de achttiende eeuw dermate verwaterd dat de tekst van Petronella Moens intussen goed paste in de omtrekken van het epos nieuwe stijl.⁸

⁵ Jaap de Haan, ‘Van staatsgezind tot liberaal. De beeldvorming over Johan de Witt in de revolutietijd (1757-1840)’, in: *BMGN* 120 (205), p. 28-47.

⁶ Veltman, *Moens*, p. 167-168, waar de reeks van ‘staatsgezinde’ heldenepen genoemd wordt en een relatie met de eigen tijd gesuggereerd wordt. Interessant is in dit verband ook p. 173.

⁷ Veltman, *Moens*, p. 446 meldt in de chronologische lijst van Moens’ werken dat het door haar geziene exemplaar op de titelpagina ‘in vijf zangen’ heeft staan. In het door mij geraadpleegde EDBO/Leidse exemplaar ontbreekt die aanduiding.

⁸ W.A.P. Smit, *Kalliope in de Nederlanden. Het Renaissancistisch-klassicistische epos van 1550 tot 1850*, Deel 2. Groningen 1983, p. 825 wijst Smit op het epische werk van Moens, waaraan hij – vanwege hem ontbrekende tijd – geen aandacht kon schenken.

Zelfbeeld van de dichteres

In het opdrachtsvers richt een niet nader bepaalde ik-figuur zich tot de 'Vrijheid'.⁹ Over die ik-figuur wordt duidelijk dat die vrouwelijk is, net als de Vrijheid overigens. De ik-figuur vraagt de Vrijheid toestemming of 'teedre maagde vingren' de speer van de Vrijheid met een 'Onverwelkbare bloemkrans' mogen versieren, ter ere van 'uw trouwste vrienden'. Maagdenvingers! Die van de ik-figuur dus. Ook in de 'Eerste zang' is de ik-figuur een vrouw, waar zij de dode broers De Witt toespreekt:

Zie zaalgen! zie een Maagde hand,
U zuivre gloriekransen strenglen.¹⁰

Deze representatie van de ik-figuur als een maagd benadrukt het karakter van de onschuld, van de zuiverheid. Daarbij wordt die maagd dan in de aangehaalde passages 'gereduceerd' (of: geïntensiveerd) tot een hand en vingers. Die handen versieren de Vrijheid en de gebroeders De Witt met kransen van bloemen. Die bloemkransen, die door Petronella Moens – tot vervelens toe door zichzelf en anderen als maagd aangeduid – 'gestrengeld' worden, zijn uiteraard de verzen van lof en eer.

Het lijkt niet moeilijk te raden waarom Moens zichzelf en haar dichterschap zo verkleint en in beeldspraak 'verontschuldigt'. Het bedoelt de kritiek te ontwapenen. Wie zich zo nederig opstelt, kan moeilijk nog van hoogmoed beschuldigd worden. De vermomming van zichzelf als bloemenmeisje staat het haar bovendien (gemakkelijker) toe om een controversieel thema aan de orde te stellen.

Tranen bij het graf

In het gedicht komt een centrale plaats toe aan het graf. Niet zo vreemd, omdat de aanvallen op De Witt in de De Wittenoorlog meer dan eens als grafschennis werd gezien. Rehabilitatie begint dan ook bij het graf. Daar houdt de ik-figuur zich in het opdrachtvers dan ook op. Het graf wordt het 'dankaltaar' van de Vrijheid, waar de ik-figuur 'stout mijn fiere zangen' offert. Die verbondenheid tussen graf en dichterschap komt ook duidelijk naar voren in de eerste strofe van de 'Eerste zang', waarin de scène verplaatst wordt naar aloude, Bataafse tijden:

Der Barden zang, vol kragt en gloed,
Weêrgalmde bij der Helden graven, (...).¹¹

Het is niet moeilijk te raden dat Moens' verheerlijking van de gebroeders De Witt hier van een bekend historisch precedent wordt voorzien. Zoals de barden bij de graven van helden zongen, zo zal Moens piepen bij het graf van de gebroeders De Witt. De Bataafse parallel beperkt zich overigens niet tot het dichterschap: de Nederlanders heten er 'Batoos

⁹ Moens, *Gebroeders*, p. [III-VIII]. Over de ideologische en iconografische strijd om de Vrijheid: Frans Grijzenhout, 'De verbeelding van de Vrijheid in de Nederlandse kunst, 1570-1870', in: E.O.G. Haitsma Mulier & W.R.E. Velema (red.), *Vrijheid. Een geschiedenis van de vijftiende tot de twintigste eeuw*, Amsterdam 1999, p. 271-278.

¹⁰ Moens, *Gebroeders*, p. 11.

¹¹ Moens, *Gebroeders*, p. 1.

heldenkroost' en die naam verplicht tot evenaring van de inzet van de oude Bataven in hun strijd tegen ketening en dwingelandij.

De verzen, gezongen bij het graf, hebben de nodige pretenties: ze moeten de 'dwang en lasterzucht' doen verstommen, de 'muitzucht' schrik inboezemen en het 'Sterflot der getrouwen' vieren. Verheerlijken is dus niet genoeg, het moet inspireren tot weerbaarheid. Het is dat graf, dat door jong en oud bezocht wordt: het 'Jeugdig heldenkroost (...) Knielt nog op DER WITTEN graf' en zweert daar een kostbare vrijheidseed, terwijl de brave en trouwe staatsmannen er het 'Godlijk vuur, der zaalge Vrijheid' voelen. Het klinkt niet als een concreet politiek programma, maar vrijblijvend is het evenmin. Het laat in alle onbescheidenheid weinig te raden.

In de zesde strofe van de 'Eerste zang' bevindt de ik-figuur, enkele strofen ervoor beziel met de gloed van de vrijheid, zich bij het graf van de gebroeders:

Gij WITTEN! zalig broedren paar,
De vrijë lier heeft in mijn handen,
Uw graf is 't Godgewijd altaar,
Daar deugd en trouw hunne offers branden.
Hier zal een dankbre traan geplengd,
Die met uw slaapend stof zich mengt,
De waakende Englen zelfs bekooren,
Hier, door hun vleuglen overspreid,
Wenkt mij de blijde onsterfelijkheid,
Terwijl mijn galmen zagt in 't vreedzaam doodsdal smooren.¹²

Het grafbezoek begint met een dankbare traan en het is die traan die een wonderbaarlijke chemische verbinding aangaat met het 'slaapend stof'. Tranen wekken zo tot leven! Tot onsterfelijkheid. Het heeft er alle schijn van dat die tranen meer effect hebben dan de verzen. Die laatste – voorgesteld als 'galmen', wat tamelijk hol klinkt – gaan verloren in het vreedzame 'doodsdal'. In het opdrachtvers aan de Vrijheid wordt de relatie tussen tranen en poëzie vergelijkbaar, maar toch net even anders gelegd. Het zijn de gebroeders De Witt, die de ik-figuur aansporen: 'Zij, zij wekten mijne aandrift'. Het verschrikkelijk lot van de gebroeders De Witt, vrijheidszonen, 'vergt mijn traanen', noteert de ik-figuur. Wat later in het gedicht blijkt ook de grote en gevaarlijke Alexander tot huilen in staat:

Hier werd de waerelddwinger mensch,
Hij weent, die traan is waare grootheid.¹³

Tranen openbaren het beste in de mens. In het opdrachtvers worden de tranen gevolgd door inzicht in de 'grootheid' van de gebroeders en die verplicht de ik-figuur tot dank. De tranen zijn hier dus geen dankbare tranen, maar tranen van medelijden, al zijn die wel de voorbode van inzicht en dankbaarheid. Tranen zijn hier een eerste ontroering, noodzakelijk voor poëzie, maar die moet gevolgd worden door inzicht en pas dan is het echte dichten mogelijk.

¹² Moens, *Gebroeders*, p. 4.

¹³ Moens, *Gebroeders*, p. 10.

In de versregels, die gestolde tranen van medelijden en dankbaarheid, bereiken de gebroeders onsterfelijkheid, betreden zij het hiernamaals. In de 'Eerste zang', in de strofe waarin de een 'Maagde hand' voor de 'zaalge' gebroeders De Witt 'glorijkransen' maakt, worden die 'glorijkransen' door de dichteres met genoeg waargenomen, zij 'bloeien d'eeuw'ge lente tegen'. In die eeuwige lente zijn de gebroeders De Witt 'verlost':

Verlosten! als ik U ontmoet,
Dan strooij ik met den maagden stoet,
Het Paradijs loof, langs uw rijk beglansde wegen.¹⁴

De poëzie verlost de gebroeders en leidt ze naar het hiernamaals!

God en de verscherping van tegenstellingen

Meer dan eens associeert Moens de marteldood van de gebroeders De Witt met de kruisdood van Christus. In het opdrachtvers beschrijft zij het zien van de verschrikkelijke dood van de gebroeders als 't zien der lijdende onschuld', net als Christus worden de gemartelde broers door de 'snodaart' lachend beschimpt. In de 'Vierde zang' verbeeldt de dichteres zich de Haagse kerker, waar de gebroeders De Witt in angst wachten op een wisse dood:

Mijn God! hier zie ik de onschuld lijden!....
De deugd volgt 't Godlijk voorbeeld na,
Dat vlekloos leed op *Golgotha*, -
De menschheid zegeviert daar helsche monsters strijden.¹⁵

In de 'Tweede zang' spreekt 'der schepslen Opperheer' gedurende vier strofen de mensheid toe: 'Voor Neêrland blijft mijn zorgend oog,/ Met vaderlijke liefde waaken' ¹⁶. Wie zo God aan zijn zijde weet, kan weinig meer gebeuren.

In de zevende strofe van de 'Eerste zang' wordt de verering van de gebroeders in veelzeggende oppositie gebracht met die van vorsten: een gouden kroon versiert het hoofd van de vorst, terwijl voor 'de onschuld' – de gebroeders dus – de lelie bloeit die 'door geen list bemorst' is. In de achtste strofe wordt de gebroeders een feestelijke ontmoeting in het vooruitzicht gesteld 'wen de morgenstraal der eeuwigheid ons doet ontwaaken'. Ook hier weer de blik gericht op het hiernamaals.

Dat de lelie niet door list bedorven is, suggereert dat dit bederf eigen is aan de gouden kroon en dus aan de vorst. De naam van Willem valt hierbij niet, laat staan de aanduiding 'de derde' of 'de vijfde', maar het vraagt weinig geestelijke arbeid om dat erbij te denken.

Het lot van de gebroeders kent in de 'Eerste zang' een voorgeschiedenis van parallelle lotgevallen: in Griekenland en in Rome is er het lot van Belisarius en Codomannus en in Nederland zijn de vervolgd Oldenbarnevelt en Hugo de Groot. Terwijl de vervolgers van Belisarius bij naam genoemd worden, blijven de namen van hun Nederlandse navolgers ongenoemd. Die namen kon iedereen in die jaren zelf wel bedenken.

¹⁴ Moens, *Gebroeders*, p. 11

¹⁵ Moens, *Gebroeders*, p. 64.

¹⁶ Moens, *Gebroeders*, p. 29.

Die namen gaan bij Moens verborgen in metaforen, zoals 'helsche monsters', en abstracties, zoals de Muitzucht. De politieke tegenstellingen worden in woorden gedepolitiseerd, maar tegelijkertijd verscherpt tot een strijd tussen goed en kwaad, tussen hemel en hel. In de beschrijving van de moord kent Moens een centrale rol toe aan het 'grauw'. Al in de 'Eerste zang' zijn de gebroeders 't grauw ten prooij geschonken' en in de 'Vierde zang' is het andermaal raak:

't Verzaameld grauw doet d'oude poort,
Van 't fors gebouw aan flarden springen.¹⁷

Betekenis

De hier besproken tekst over *De gebroeders De Witten* legt nergens expliciet de relatie tussen het lot van de in 1787 verbannen patriotten en dat van de gebroeders De Witt, als slachtoffers van het 'grauw' of Oranje. Een dergelijke explicitering zou niet alleen het gezond verstand van lezers miskennen – die konden die relatie echt zelf wel leggen –, maar zou ook onmiddellijk tot een verbod leiden. Er waren omstandigheden waarin onaangename waarheden slechts omfloerst gezegd konden worden.

Toen de gebroeders De Witt op verschrikkelijke wijze gelyncht waren, was de rol van stadhouder Willem III daarbij iets waarover gezwezen moest worden. Toen Diederik Hoeufft op 21 augustus 1672 in een brief over de verschrikkelijke dood van zijn zwager schreef, liet hij wijselijk na man en paard te noemen en sprak hij over 'het barbarisch woeden des volcks'.¹⁸ In *De Post van den Neder-Rhijn* werd in 1781-1782 weliswaar vrijmoedig over de moord op de gebroeders De Witt gesproken, maar de naam van Willem III bleef ongenoemd.¹⁹

Patriotten beschouwden de gebroeders De Witt niet als aristocraten en dus al helemaal niet als de geestverwanten van de regenten door wie zij zich in 1785 verraden voelden. Jaap de Haan, die zulks veronderstelde, lijkt mij hier slachtoffer van latere inzichten, van de opvatting dat het woord 'aristocraat' in diverse tijdsomstandigheden dezelfde betekenis had.²⁰

Het is wel zeker dat de gebroeders De Witt in de periode waarin het prinsgezinde bewind zich herstelde (1787-1794), de periode dus tussen de patriottentijd en de Bataafse Tijd, een nog altijd 'beladen' reputaties droegen. Die reputatie was niet zo zeer aristocratisch als wel anti-stadhouderlijk.

Er ontwikkelde zich in deze tijd zowaar iets als waarachtige historische belangstelling voor de broers. In 1794 verscheen in Dordrecht bij de patriotse uitgeverij De Leeuw en Krap een documentenverzameling onder de titel *Staetsstukken uit de pen van Mr. Johan de Witt, in leven raedpensionaris van Holland*.²¹ In de inleiding wordt in geen enkel opzicht geprobeerd om Johan de Witt te 'gebruiken' in enig eigentijds politiek debat. In betrekkelijk globale, maar evident waarderende woorden wordt gesteld dat de miskennis van de ware verdiensten van 'grootte mannen' bij hun leven' juist voor 'verlicht nageslacht' een

¹⁷ Moens, *Gebroeders*, p. 11 en 69.

¹⁸ D. Veegens, 'Iets over het graf der De Witten', in: *Historische Studien*, 's-Gravenhage 1884, p. 173

¹⁹ Theeuwen, *'t Hoen*, p. 195-196.

²⁰ De Haan, p. 36.

²¹ *Staetsstukken uit de pen van Mr. Johan de Witt*, Dordrecht, De Leeuw en Krap 1794 (UBN 365 c 38). Een ander exemplaar van de *Staetsstukken* bevindt zich in een convoluut met twee andere teksten uit De Wittenoorlog, beide evident pro-De Witt (UBN 466 c 392)

aansporing moet zijn voor herwaardering en respect. Om die reden worden de 'Staetsstukken' publiek gemaakt. Ongetwijfeld speelt bij deze uitgave ook enig lokaal Dordts patriottisme een rol – de gebroeders waren Dordtenaren – , maar het ontbreken van lokaal geronk maakt duidelijk dat het belang van de uitgave veel verder reikt.

De raadspensionaris en zijn broer werden ook in 1792, toen Petronella Moens over de gebroeders schreef, voor alles beschouwd als slachtoffers van een moordpartij die als een aanslag op de vrijheid werd beschouwd. De gebroeders De Witt zijn bij Moens vooral dood, slachtoffers van het 'graauw', en zij herinneren latere generaties eraan hoe belangrijk de vrijheid is. De goede verstaander wist wel wat de stadhouderlijke familie van doen had met dit drama.

In Den Haag, vlakbij het stadhouderlijk hof, bevond zich de Nieuwe Kerk. Het graf van de gebroeders was te vinden in die Nieuwe Kerk, in grafkelder nr 77, nabij de preekstoel.²² Hun graf diende er in *De gebroeders De Witten* als een 'lieu de mémoire', waar tranen mochten vloeien, bloemen worden gevlochten en verzen gezegd, maar waar vooral de herinnering productief gemaakt moest worden in liefde voor de vrijheid en bijbehorende moed om die vrijheid te laten triomferen. In 1791 was het voor lezers niet moeilijk te raden wat dat betekende!

²² Veegens, 'Iets', p. 170-172. De Nieuwe Kerk is volledig geruimd en de kelder is ingericht tot ontvangstruimte. Er zijn twaalf zerken in de muur ingemetseld maar van de oorspronkelijke bewoners is verder geen spoor meer te vinden (foto Henk Eijssens).

Loosjes' Johan de Witt en zijn 'aan hardnekkigheid en trotschheid grenzende' onbuigzaamheid

Frida van Til

Op 17 augustus 1803 prijst de Haarlemse boekhandelaar, uitgever en auteur Adriaan Loosjes Pz. (1761-1818) in de vriendenrol van Petronella Moens het 'fyn Gevoel voor 't Schoone en Groote' van de eigenares. Het is geen toeval dat Moens in dat jaar haar vriendenrol aan Loosjes voorlegt. Met deze man, die in de jaren 1786-1790 al diverse werken van haar had uitgegeven, schreef Moens in dat jaar *Rijkdom, middelbare stand en armoede* (in drie bespiegelingen). In het jaar 1816 zou Loosjes enkele van Moens' gezangen toevoegen aan zijn roman *Semida en Cidli, of de hope der opstanding*.

Moens en Loosjes hadden dus een zakelijke relatie, maar beiden waren eveneens sterk begaan met het wel en wee van de Republiek. Beiden nemen in diverse werken vaderlandse – historische – beroemdheden als onderwerp. Loosjes' roman *Johan de Witt, raadpensionaris van Holland* uit 1805 is daar een van.¹ In dit deel van een tweeluik over het werk van Moens en Loosjes zal ik tonen welk beeld Loosjes van Johan de Witt schetst in de gelijknamige roman en in zijn treurspel *Amelia Fabricius of Delft door buskruid verwoest*.²

Dramatische behandeling

Geheel in de lijn van de vorige vier dialoogromans³ – destijds aangeduid als dramatische werken – krijgt de geschiedenis van *Johan de Witt* een dramatische behandeling, dat wil zeggen het verhaal is grotendeels in dialogen geschreven. De achttien hoofdstukken beginnen echter met een inleiding waarin de politieke achtergrond waartegen de daaropvolgende scènes zich afspelen uitgebreid wordt geschetst. Deze inleidingen zijn soms dermate lang dat het voor een moderne lezer een worsteling is om erdoor te komen. Voor wie de geschiedenis van Johan de Witt en van de Republiek rond het rampjaar 1672 niet paraat heeft, is het soms lastig te volgen, vooral door het ontbreken van jaartallen. Een geschiedenisboek bij de hand hebben, is dan ook geen overbodige luxe. In de dialogen die volgen, voeren Johan de Witt en zijn naaste tijdgenoten het woord. Hun spreekbeurten worden ondersteund door zogenoemde 'leesaanwijzingen': een toelichting op de manier waarop een personage spreekt, welke houding hij aanneemt of welke emotie hij laat zien. Midden in de tekst of achter een clauskop volgt dan een aanwijzing in de trant van: 'met eene fiere houding, en een' moedigen blik zijne Mede-afgevaardigden aanziende en op eenen vasten toon' geeft een toelichting bij de houding die De Witt aanneemt in een dialoog en de toon die hij aanslaat.⁴ Naast de dialoogvorm bevat de roman nog twee andere verteltechnieken: de brief en het gedicht. Indruk maakt Loosjes met *Johan de Witt* door de

¹ Samen met Peter Altena hoop ik over niet al te lange tijd een artikel over de vaderlands-historische werken van Loosjes en Moens te publiceren.

² A. Loosjes Pz., *Johan de Witt, raadpensionaris van Holland* (Haarlem: Adriaan Loosjes Pz, 1805); *Amelia Fabricius, of Delft door buskruid verwoest* (Haarlem: A. Loosjes Pz., 1807).

³ Loosjes schreef eerder *Frank van Borselen en Jacoba van Beyeren* (1790), *Charlotte de Bourbon* (1792), *Huig de Groot en Maria van Reigersbergen* (1794) en *Louise de Coligny* (1803). Na een roman over Johan de Witt zou de auteur in 1807 zijn laatste dialoogroman in deze serie, *Arnold Geesteranus en Susanna van Oostdijk*, schrijven.

⁴ Loosjes Pz., *Johan de Witt* (1805), 29.

vele afbeeldingen waarmee het werk 'pronkt', waaronder die van *De bedreigde zwaan* (1652) van Jan Asselijn.⁵

Onbuigzaamheid

In het voorbericht wordt direct duidelijk hoe Loosjes De Witt ziet, namelijk als een schrander en groots staatsman met voortreffelijke bekwaamheden. Een man bovendien die steeds het heil van het vaderland en met name van de provincie Holland beoogde. Loosjes benadrukt zo onpartijdig mogelijk te zijn in *Johan de Witt*. Hij sluit daarom de ogen dan ook niet voor De Witts wrok tegen het huis van Oranje en zijn 'aan hardnekkigheid en trotschheid grenzende' onbuigzaamheid.⁶ Het doel dat Loosjes met het boek heeft, is enerzijds onwetenden bekend te maken met de 'kloeke bedrijven en bijzondere lotgevallen' van Johan de Witt en anderzijds te onderzoeken of de raadpensionaris daadwerkelijk 'eene zoo allezins schitterende rol op het tooneel der Staatskunde gespeeld heeft'. Tevens wil Loosjes onder zijn medeburgers de herinnering aan De Witt doen herleven.

Het hoofdwerk beslaat maar liefs 302 pagina's en vertelt het verhaal van De Witt vanaf het moment dat Willem II overlijdt. Daar de stadhouder al aan het begin ter sprake komt, wordt meteen duidelijk hoe vader Jakob de Witt en zijn zoons Johan en Cornelis over een stadhouderlijk bewind denken. De Witt senior was als gevolg van een geschil met Willem II in 1650 samen met een aantal andere statenleden gevangengezet in Slot Loevestein en de wrok die dat bij hem achterliet, droeg hij over op zijn zoons. Johan en Cornelis, 'vol van dezelfde Republikeinse gevoelens, werden doortrokken van eene verbittering, die hun tot den jongsten snik is bijgebleven'.⁷ Voordat de gruwelijke dood en lynchpartij op de beide broeders De Witt ter sprake komt – Loosjes vindt het niet nodig die wreedheden tot in detail te beschrijven – lezen we over de benoeming van Johan de Witt tot raadpensionaris van Holland, zijn beleid bij de acte van uitsluiting, zijn huwelijk met Wendela Bicker, hoe hij 's lands vloot het Spanjaardsgat uitloodst, zijn onderhandeling met William Temple over de *triple alliantie* en de breuk daarvan, de aanslag op zijn leven, het neerleggen van zijn ambt, de arrestatie van zijn broer Cornelis en diens martelingen op de pijnbank.

Het beeld dat Loosjes van Johan de Witt beloofde te schetsen, maakt hij waar. Van het begin tot het einde van de roman is duidelijk dat De Witt onder alle omstandigheden moed houdt en standvastigheid – 'een der hoofddeugden van eenen Staatsman' – toont.⁸ Hij gaat confrontaties niet uit de weg en twijfelt niet aan eenmaal genomen besluiten. Het meest vasthoudend is De Witt aangaande het Eeuwig Edict – een resolutie uit 1667 waarin de Staten van Holland het stadhouderschap afschaften en de overige provincies besloten dat het stadhouderschap onverenigbaar was met de post van Kapitein-Generaal, dat wil zeggen het opperbevel van de strijdmacht. Ondanks zijn jonge leeftijd weet hij, volgens broer Cornelis, zijn gebrek aan ervaring te compenseren met schranderheid en wijsheid.⁹

In zijn redevoering bij het neerleggen van zijn ambt wijst De Witt op de ijver en arbeid waarmee hij zich de afgelopen negentien jaar heeft beijverd 'om te vermijden en aftewenden, alle gelegenheden van misverstand of verwijdering met de tegenwoordige zoo

⁵ *Vaderlandsche Letteroefeningen* (1806), 34.

⁶ Loosjes Pz., *Johan de Witt* (1805), iii-viii

⁷ *Ibidem*, 7.

⁸ *Ibidem*, 234.

⁹ *Ibidem*, 44

magtige vijanden van den Staat'.¹⁰ Met een gerust geweten 'van zijne onverzettelijke en standvastige behartiging van de belangen van Holland' verlaat De Witt uiteindelijk de vergaderzaal.¹¹

Is het dan alleen lof dat Loosjes De Witt toezwaait? Geenszins! Voorzichtige kritiek komt van de griffier van de Algemene Staten, Gaspar Fagel die zijn baantje overigens aan De Witt heeft te danken. Wanneer de raadpensionaris onder geen beding het Eeuwig Edict – 'zijnde een bezworen grondwet van den staat' – wil vernietigen, wijst Fagel hem erop dat standvastigheid weliswaar een deugd is, maar enkel 'wanneer dezelve bestaat in eene onverwrikbare en onverzetbare werkzaamheid, ter bereiking van het algemeen heil van het volk, welks belangen zijner behartiging zijn aanbevolen'. Staan die niet centraal en moet er tegen de stroom op worden geroeid dan kan 'een anders bekwaam stuurman het slachtoffer [...] worden van zijne eige gevoelens'.¹² Even daarna vindt de eerste aanslag op het leven van De Witt plaats.

Loosjes lijkt hier en daar niet alleen de halsstarrigheid van De Witt te bekritisieren. Wanneer de staatsman zijn gasten ter ere van de vrede met Engeland een 'prachtigen maaltijd' met 'vorstelijke luister' voorzet dat bovendien tot in de nacht duurt en gecombineerd wordt met zang en dans, krijgt de lezer toch het gevoel dat de auteur enige afkeuring uit op deze aristocratische levenswijze. Loosjes geeft even verderop een gegronde verklaring voor het gedrag van De Witt. Het luxe diner van de vorige avond was enkel vanwege belangrijke staatsaangelegenheden, want De Witt is 'schoon [...] zeer op eenvoudige zeden gesteld'. En ondanks dat de feestelijkheden tot in de late uurtjes hebben geduurd, is 'de wakkere Staatsman' 's ochtends weer vroeg 'bij de hand'.¹³ Enige vraagtekens zet Loosjes tevens bij de aristocratische machtsuitoefening van De Witt: '[h]ij verhief zich in zijnen post tot eene hoogte, waartoe *zelfs* het Stadhouderslijk gezag nimmer gestegen was'.¹⁴ Zijn invloed gaat bovendien zover dat hij bevorderingen tot krijgsambten in de steden kon tegen houden.

Hoewel Loosjes op verschillende plaatsen in het verhaal al vooruitwijst naar het noodlottig einde van de gebroeders de Witt – het meest expliciet in een voorspellende droom van Johan waarin die een afbeelding van Cornelis door een woedende volksmassa aan stukken ziet worden gescheurd en gesneden – staan veeleer de daden van Johan de Witt op het Nederlandse staatstoneel centraal, dan de lynchpartij van het 'grauw'. Een roman over het leven van deze staatsman ontkomt echter niet aan een vermelding van diens gruwelijke dood, maar Loosjes is van mening dat

Te veel [...] 's Lands geschiedenisbladeren [zijn] besmet met dien gruwelijken moord, [...] om hier der verbeelding bot te vieren, en de harten op nieuw door de ijsselijkste beelden van mishandeling en wreedheid te schokken. Liever een gordijn geschoven voor het akeligst schouwtoneel van marteling, moord, verguizing en mishandeling.¹⁵

¹⁰ Ibidem, 270.

¹¹ Ibidem, 273.

¹² Ibidem, 235.

¹³ Ibidem, 199-203.

¹⁴ Ibidem, 162. Cursivering door FvT.

¹⁵ Ibidem, 292

Heeft Loosjes even hiervoor de martelingen aangaande Cornelis de Witt nog uitvoerig opgesomd, de lezer nogmaals confronteren met gruwelijke praktijken is te veel van het goede.

In *Amelia Fabricius of Delft door buskruid verwoest*, een treurspel dat Loosjes schreef naar aanleiding van de buskruitramp in Leiden op 17 januari 1807, komen we Johan de Witt – weliswaar niet in een hoofdrol – ook tegen. Om echter geen ‘nog levende personen’ voor het hoofd te stoten, bewaart Loosjes enige temporele afstand tot de Leidse catastrofale gebeurtenissen en neemt hij een vergelijkbare ramp in Delft uit 1654 als uitgangspunt.¹⁶ Johan de Witt speelt in dit stuk de rol van daadkrachtig bestuurder en ideale staatsman. Ook is De Witt een afspiegeling voor de vaderlandse mentaliteit, van deugdzaamheid, trouw en moed en veerkrachtigheid, want zie

Hoe 't deugdzaamst volk der aard, beroemd door trouw en moed,
Zich altijd groot gedraagt, maar 't grootst in tegenspoed.¹⁷

Geen tranen, geen graf

Het beeld dat Loosjes van De Witt neerzet, verschilt niet van dat Moens neerzet. De toon en vertelvorm is wel radicaal anders. Huilde Moens in 1791 bittere tranen op het graf van de staatsman, bij Loosjes lezen we daar niets over. Emotieloos is Johan de Witt niet. Het zijn vooral de echtgenotes van de raadpensionaris en zijn broer die gevoelens van bezorgdheid tonen. En het is de dochter van Johan de Witt die haar vader probeert te weerhouden een bezoek te brengen aan zijn broer in de gevangenis. Hij echter laat zich door haar angstig hart en betraande ogen niet tegenhouden. Na de dood van de gebroeders de Witt is Loosjes niet scheutig is het beschrijven van emoties bij de nabestaanden. Er heerst onder hen vooral een sfeer van angst voor eigen vervolging. Gelukkig voor de familie is er de goede doopsgezinde juffrouw Koster die de eerste nazorg verleent en wordt er uiteindelijk een veilig heenkomen gezocht in Amsterdam. Over de begrafenis van Johan de Witt lezen we niets.

¹⁶ Loosjes, *Amelia Fabricius* (1807), iii-iv.

¹⁷ Ibidem, 62.

Varia

Berichten uit de wereld van het Moensonderzoek

gedurende het jaar september 2012- september 2013

Op 14 februari 2013 werd het boek *1001 Vrouwen* onder grote publieke belangstelling gepresenteerd. Het boek, samengesteld door Els Kloek en Anna de Haas, bevat een aan Petronella Moens gewijd lemma. Dat werd geschreven door Edwina Hagen en gesponsord door Ans Veltman. Ook op de bijbehorende tentoonstelling in de Amsterdamse Universiteitsbibliotheek was er een prominente plaats ingeruimd voor Moens.

Op 15 maart 2013 heeft Ans Veltman een college verzorgd over Moens, in het kader van de cursus literaire vrouwen van de HOVO in Utrecht.

De integrale tekst van Moens' *Hugo de Groot* (1790) is klaargemaakt om op DBNL te worden gezet.

Personalia

Op donderdag 15 augustus 2013 moesten wij afscheid nemen van Albert Moens, een aimabele man, die veel voor de Stichting heeft betekend. Zijn schenking aan het bestuur van de *Vriendenrol* van Moens heeft als inspiratie gediend voor *Par Amitié*, dat in 2009 verscheen. Namens het bestuur heeft Ans Veltman condoleances overgebracht aan de familie.

Bestuur

Op 28 maart 2013 deed de nieuwe secretaris Dr. Peter Altena zijn intrede, nadat Drs. Jan Kroeze om gezondheidsredenen moest terugtreden. Er werden in de eerste verkennende besprekingen plannen gesmeed voor de toekomst van de Stichting, de *Moensiana* en eventuele andere activiteiten. Jan Kroeze is vriendelijk bedankt voor zijn inzet voor Moens, met name in Aardenburg.

Nieuwe samenstelling van het bestuur:

Prof. dr J.V.V.M. de Vet, voorzitter (links)

Dr P. Altena, secretaris (fotograaf)

Dr. A. Veltman-Van den Bos, penningmeester (rechts)

Correspondentie-adres: Weezenhof 64-21, 6536 AV Nijmegen

Bijdragen kunnen worden gezonden aan: altenapsi@kpnmail.nl

Colofon

Auteurs die schreven in deze *Moensiana*:

Ans Veltman-Van den Bos

Frida van Til

Henk Nellen

Peter Altena

Inhoud

Van de redactie	1
Ans Veltman, 'Van Oranjeboom naar Vrijheidsboom'	 2
Henk Nellen, "Omringt niet wreed verdriet ons op deez wentlende aard?' Petronella Moens over Hugo de Groot'	7
Peter Altena, 'Tranen en bloemen van een maagd. Bij het graf van twee 'vermoorde braaven' in Petronella Moens' <i>De gebroeders De Witten</i> (1791)	13
Frida van Til, 'Loosjes' Johan de Witt en zijn 'aan hardnekkigheid en trotschheid grenzende' onbuigzaamheid'	20
Varia	24